

JOANNA SACHARCZUK

Uniwersytet w Białymstoku
ORCID – 0000-0001-6031-1167

TOŻSAMOŚĆ I PAMIĘĆ SPOŁECZNA Z PERSPEKTYWY EDUKACJI MIĘDZYKULTUROWEJ – NA PODSTAWIE BADAŃ PRZEPROWADZONYCH WŚRÓD POLSKICH I IZRAELSKICH LICEALISTÓW

Streszczenie: W artykule odnoszę się do kwestii pamięci społecznej i tożsamości zbiorowej. Kontekstem teoretycznym pracy jest edukacja międzykulturowa. Wnioski prezentowane w tekście opierają się na badaniach prowadzonych w 2013 roku z udziałem licealistów z Polski i Izraela metodą sondażu diagnostycznego. Przedmiotem badań jest pamięć przeszłości Białegostoku jako element tożsamości zbiorowej Polaków i Żydów. Badania były prowadzone w szkołach średnich w Białymstoku i w dzielnicy Kiryat Białystok w miejscowości Yehud w Izraelu. Celem analizy było odkrycie tych elementów identyfikacji tożsamościowej, które ułatwiają komunikację międzykulturową i pozwalają grupom kulturowym, w tym szczególnie Polakom i Żydom współpracować na rzecz poznawania wspólnego dziedzictwa ich przodków. Okazało się, że deklarowane przez licealistów poczucie przynależności do wielu różnych grup kulturowych łączy się z występowaniem monumentalnego typu pamięci charakteryzującego się bogatą wiedzą i funkcjonalnością. Jest to pamięć najbardziej pożądana w pracy edukacyjnej. Natomiast silne eksponowanie identyfikacji kontynentalnej i globalnej, ale też narodowej, koreluje z desemantyzacją pamięci społecznej. Im wyraźniej młodzież orientuje się na świat i Europę oraz wyraża swoje przywiązanie do narodu, tym częściej wycofuje się z zaangażowania w sprawy środowiska lokalnego i regionu. Zmiany społeczne wymagają diagnozy tożsamości i pamięci społecznej, wykrywania elementów powodujących problemy komunikacyjne.

Słowa kluczowe: edukacja międzykulturowa, pamięć społeczna, tożsamość społeczna, profile identyfikacyjne

WPROWADZENIE

Inspiracją do poznania i analizy problemu dotyczącego tożsamości i pamięci społecznej były studia literatury przedmiotu i analizy badań naukowych, ukazujące rolę edukacji międzykulturowej w budowaniu postaw otwartości wobec odmienności kulturowej, kształtowania tożsamości kulturowej oraz refleksje dotyczące roli pamięci społecznej w kształtowaniu tożsamości jednostek i grup. Wybór miejsca badań był celowy, wynikał z wielokulturowego charakteru Białegostoku. W okresie międzywojennym, do którego odwoływałam się w badaniach tożsamości i pamięci społecznej, w mieście mieszkali Białorusini, Rosjanie, Niemcy, Tatarzy oraz przynajmniej od początku XIX wieku do II wojny światowej dwie najliczniejsze wówczas grupy narodowe – Polacy i Żydzi (Cytron, 1996, s. 88–91), (Dobroński, 2001, s. 172).

Badając tożsamość i pamięć społeczną, odwoływałam się do świadomości białostockich licealistów oraz potomków przedwojennych mieszkańców miasta pochodzenia żydowskiego obecnie mieszkających w Izraelu. Przedmiotem podjętych analiz była pamięć społeczna i tożsamość zbiorowa, badana za pomocą profili identyfikacyjnych.

Z perspektywy edukacji międzykulturowej ważne było odkrycie tych elementów identyfikacji tożsamościowej, które ułatwiają komunikację międzykulturową i pozwalają grupom kulturowym, w tym szczególnie Polakom i Żydom, współpracować na rzecz poznawania wspólnego dziedzictwa ich przodków. Wnioski z przeprowadzonych badań mogą być wykorzystane w organizowaniu spotkań międzykulturowych w szczególności z udziałem młodzieży z Polski i Izraela. Najczęściej poznawanie przeszłości polsko-żydowskiej odbywa się wyłącznie z perspektywy pomników Holokaustu. Znajomość profili identyfikacyjnych młodzieży z obu krajów sprzyja projektowaniu działań edukacyjnych adekwatnych do potrzeb konkretnych grup.

TOŻSAMOŚĆ I PAMIĘĆ SPOŁECZNA – NA TLE PROCESÓW KULTUROWYCH

Tożsamość nabywamy dzięki świadomości siebie jako osoby i refleksyjności swojej przynależności do grupy społecznej, kiedy nieświadome istnienie przeobraża się w świadomy byt. Ciągłość tożsamości opiera się na pamięci, świadomości, refleksyjności i wiedzy o sobie oraz innych, o przeszłości i przewidywaniu tego, co jednostka ma przed sobą. Świadomość tożsamości kształtuje się w trakcie uczestnictwa we wspólnocie pamięci i wiedzy kulturowej. Pamięć

i kultura są przekazywane za pomocą wspólnego języka i używanego systemu znaków.

Tożsamość nie ma charakteru stałego i jednolitego, rozwija się i dopełnia w kilku wymiarach, jest kształtowana w procesie przechodzenia jednostki przez kolejne stadia. Zdaniem Antoniny Kłoskowskiej „Tożsamość powinna być bowiem rozumiana procesualnie, podobnie jak osobowość czy jaźń (*self*) w ujęciu George H. Meada. Tożsamość jest bowiem subiektywnym, samozwrotnym aspektem osobowości” (Kłoskowska, 2005, s. 104). Anthony Giddens zauważa, że potwierdzenie własnej tożsamości jest możliwe tylko w czystej relacji z innymi ludźmi, gdzie: „jednostka nie tylko «rozpoznaje drugą osobę», a w jej reakcjach znajduje potwierdzenia własnej tożsamości. [...] tożsamość jednostki jest raczej efektem czynnego samopoznania i rozwoju intymnej więzi z drugą osobą” (Giddens, 2010, s. 135). Brak kontaktu ze światem zewnętrznym, z innymi ludźmi może hamować rozwój tożsamości.

Fundamentem tożsamości kulturowej jest kanon twórczości literackiej i artystycznej. Zbiorową tożsamość narodową zaś należy postrzegać jako „ogół kultury narodowej, jej symboli i wartości składających się na uniwersum tej kultury, tworzących jej syntagmę, a zwłaszcza jej rdzeń kanoniczny” (Kłoskowska, 2005, s. 100). Kłoskowska proponuje dyskurs o narodowej identyfikacji jednostki w zamian za termin „tożsamość narodowa”, bowiem, jak argumentuje, identyfikacja może być wyrażona za pomocą deklaracji będącej odpowiedzią na zadane wprost pytanie o narodowość. Jak dalej zaznacza, również samo badanie identyfikacji nie jest prostą sprawą, bowiem „miejsce identyfikacji narodowej w całkowitej tożsamości jednostki nie tylko jest zróżnicowane indywidualnie, ale zależy od sytuacji życiowej człowieka i jego całej narodowej zbiorowości” (Kłoskowska, 2005, s. 111).

Takie podejście do tożsamości jest silnie akcentowane w edukacji międzykulturowej, której treści odnoszą się do problemów i potrzeb autochtonicznych grup kulturowych zamieszkujących wspólne terytorium od kilku pokoleń. Obejmują działania edukacyjne związane z obszarami pogranicza kulturowego, gdzie różne grupy kulturowe współistnieją ze sobą, tworząc społeczność wielokulturową. Edukacja międzykulturowa ma charakter lokalny i praktyczny, odnosi się do konkretnych realiów związanych z dyfuzją kultur (Nikitorowicz, 2003, s. 934).

Popularną teorią tożsamości społecznej, ważną w kontekście realizowania edukacji międzykulturowej, jest teoria Henriego Tajfela i jego współpracowników (Stephan, Stephan, 2003, s. 105–109). W jej duchu podkreśla się, że na Ja składa się wiele różnych tożsamości: „tożsamość osobista zawiera te aspekty «ja», które wywodzą się z jednostkowych cech człowieka; natomiast tożsamość społeczna obejmuje aspekty «ja» będące konsekwencją przynależności do grupy” (Stephan, Stephan, 2003, s. 105). Zwraca się uwagę, że między tymi dwoma wymiarami toż-

samości istnieje wykluczająca zależność, bowiem im bardziej człowiek w dążeniu do samorealizacji skupia się na swojej niepowtarzalności i wyjątkowości, tym mniej potrafi skupić się na swojej tożsamości społecznej i odwrotnie.

Paweł Boski zwraca uwagę na dwie formy tożsamości – osobistą i społeczną. Tożsamość osobista jest zakotwiczona w potrzebie odrębności i charakteryzuje się wysokim stopniem niezmienności w czasie (Boski, 1992, s. 90). Wiele cech przymiotnikowych, takich jak uczciwy, skromny, wesoły, inteligentny itd. – jak pisze Boski – odznacza się wysokim stopniem uniwersalizmu; przymiotniki tego rodzaju występują we wszystkich słownikach psychologicznych większości kultur, co dowodzi, że są one atrybutami tożsamości osobistej, a nie społecznej.

W odniesieniu do tożsamości społecznej Boski zauważa, że zasada się ona na potrzebie przynależności i podobieństwa do innych (Boski, 1992, s. 82). Natomiast o atrybutach tożsamości społecznej, którą w konsekwencji nazywa tożsamością narodową, pisze, że „podobnie jak rysy twarzy są niezawodnym wyznacznikiem tożsamości osobistej człowieka, tak wiedza o symbolach kulturowych i znaczenie ewaluatywne im przypisywane stanowią warunek konieczny tożsamości narodowej, czyli są jej kryterialnymi atrybutami” (Boski, 1992, s. 92–93). Pamięć społeczna jest częścią tożsamości społecznej. Pozwala grupie odpowiedzieć na pytanie „kim jesteśmy” przez odwołanie się do tego, „kim byliśmy”, co z kolei umożliwia przewidywanie kierunków rozwoju tożsamości w przyszłości.

Świadomość tożsamości kształtuje się dzięki pamięci indywidualnej i społecznej. Pamięć jest nośnikiem tożsamości. Fundamentem badań na temat pamięci społecznej są analizy przeprowadzone przez Maurice’a Halbwachsa (Halbwachs, 2008). Osią jego prac jest twierdzenie, że bez społecznych ram odniesienia pamięć indywidualna nie mogłaby powstać ani manifestować swojej obecności. Wobec powyższego można sformułować tezę, że pamięć jest uwarunkowana społecznie, kształtuje się pod wpływem uczestnictwa osób w procesach socjalizacyjnych, wychowawczych i edukacyjnych. Jan Assmann w odniesieniu do tej tezy pisze, że: „[...] jednostka dojrzewająca w zupełnej samotności nie posiadałaby pamięci. Pamięć rozwija się w człowieku wraz z procesem jego socjalizacji. Co prawda tylko jednostki «mają» pamięć, ale jest ona kształtowana przez zbiorowość” (Assmann, 2008, s. 51).

Pamięć społeczna, jak podaje Andrzej Szpociński (Szpociński, Kwiatkowski, 2006, s. 26), jest zbiorem wspomnień o zdarzeniach rzeczywistych lub zmyślonych, zdarzeniach przeżytych bezpośrednio lub takich, o których wiedza przekazywana jest z pokolenia na pokolenie w tradycji ustnej, pisanej oraz za pośrednictwem kanałów informacyjnych. Pamięcią społeczną staje się to, co pozostaje z przeszłości w przeżyciach członków grupy, lub to, co czynią swoją przeszłością.

Pamięć jednostkowa powstaje podczas udziału w procesach komunikacyjnych, w trakcie udziału w różnych grupach społecznych, poczynając od rodziny,

przez grupy rówieśnicze, religijne, narodowe, aż po globalne wspólnoty. Pamięć powstaje i trwa dzięki wymianie znaczeń w trakcie kontaktów interpersonalnych; gdy komunikacja zostaje osłabiona lub znikają ramy odniesienia, następuje zapomnienie. Pamięć jednostkowa jest konstruktem powstałym dzięki czerpaniu z zasobów pamięci zbiorowej.

Pamięć członków zbiorowości jest kształtowana przez ważne osoby w procesie socjalizacji, wychowania i edukacji. Wspomnienia indywidualne powstają i trwają w procesie komunikacji oraz interakcji w ramach grup społecznych: „Pamiętamy nie tylko to, czego dowiedzieliśmy się od innych, lecz także to, co inni nam powiedzieli i co uznają za znaczące i jako takie przekazują. Przede wszystkim całość doświadczeń odbywa się w kontekście społecznych ram znaczeniowych” (Assmann, 2008, s. 52). Innymi słowy, podmiotem pamięci przeszłości i pamiętania jest jednostka, która jest zdeterminowana „ramami” społecznymi, organizującymi pamięć. Zadaniem edukacji i wychowania jest dbanie nie tylko o to, co ma być pamiętane przez następujące pokolenia, ale też o to, co będzie przez nie zapomniane.

KONCEPCJA PROFILI IDENTYFIKACYJNYCH I ICH TEORETYCZNE TYPY

Jednym z elementów świadczących o tożsamości zbiorowej badanych są profile identyfikacyjne, które ukazują wzajemne relacje pomiędzy czterema wymiarami tożsamości kulturowej: Region – Naród – Religia – Europa/Świat (bycie Europejczykiem). Ideę profili identyfikacyjnych przyjął za jej twórcą Mirosławem Sobeckim (2007, s. 215–250), który w swojej pracy inspirował się myślą Kłuskowskiej, postulującej, że uczestnictwo w narodowej wspólnocie nie wyczerpuje całego człowieka, ponieważ jest on członkiem wielu innych zbiorowości (Kłuskowska, 2005, s. 103). Sobeki dowodzi, że w odniesieniu do jednostki ważnym konstruktem tożsamości jest profil identyfikacyjny, natomiast natężenie identyfikacji świadczy o tożsamości badanych w skali grupy. Profil identyfikacyjny informuje o relacjach pomiędzy poszczególnymi wymiarami identyfikacyjnymi uzyskanymi w deklaracjach badanych osób. Jak zauważył Sobeki, na podstawie przeprowadzonych badań, których przedmiotem była tożsamość kulturowa Polaków na Grodzieńszczyźnie, identyfikacje o charakterze etnicznym silnie łączą się z poczuciem związku z religią, z terytorium i z małą ojczyzną.

Koncepcja profilu identyfikacyjnego umożliwia ukazanie związku pomiędzy czterema sferami identyfikacyjnymi: regionem, religią, narodem oraz sferą ponadnarodową, którą Sobeki nazywa euro-globalną. Ta ostatnia sfera informuje o tym, jakie miejsce zajmuje myślenie jednostki o sobie w kategoriach bycia Euro-

pejczykiem czy obywatelem świata w kontekście innych identyfikacji. Te ustalenia są istotne w kontekście badań tożsamości współczesnych Europejczyków.

Kryterium opisującym relacje pomiędzy wymienionymi wyżej wymiarami identyfikacji jest występowanie (bądź niewystępowanie) dominacji jednego lub dwu wymiarów nad pozostałymi. Przyjmując takie założenie teoretyczne, Sobecki wyróżnił następujące sytuacje:

- a) brak dominacji jakiegokolwiek wymiaru;
- b) dominację jednego wymiaru;
- c) jednakowo silną dominację dwu wymiarów;
- d) wycofanie jednego z czterech wymiarów, przy równej sile trzech pozostałych (Sobecki, 2007, s. 239).

Pierwsza wyróżniona sytuacja dotyczy osób, które z równą siłą wyrażają swoje przywiązanie do każdej przestrzeni identyfikacyjnej. Profil ten został nazwany wyrównanym. W drugiej sytuacji jeden z wymiarów identyfikacyjnych jest wyraźniej eksponowany niż pozostałe. Profil ten określa się w zależności od dominującego wymiaru: z dominantą wymiaru/ identyfikacji narodowej, z dominantą identyfikacji religijnej, z dominantą identyfikacji regionalnej oraz ostatni możliwy z dominantą identyfikacji euro-globalnej. Kolejne profile mają związek z podwójną dominantą, dotyczą sytuacji, w których osoba preferuje na równi dwa wymiary identyfikacyjne. Możliwe są następujące typy profili: narodowo-religijny, narodowo-regionalny, narodowo-euro-globalny, religijno-regionalny, religijno-euro-globalny, regionalno-euro-globalny.

Ostatnie profile identyfikacyjne obejmują sytuacje wyłączenia jednego z wymiarów. Definiuje się je jako profile z wycofaną sferą, odniesioną do wyróżnionych wymiarów: profil z wycofaną sferą narodową, profil z wycofaną sferą religijną, profil z wycofaną sferą regionalną i profil z wycofaną sferą euro-globalną.

Sobecki opisał piętnaście teoretycznych profili identyfikacyjnych, które jak podkreśla: „w usystematyzowany sposób oddają całe spektrum identyfikacyjne mieszkańców pogranicza kulturowego w warunkach intensywnych procesów wpływających na kształtowanie tożsamości” (Sobecki, 2007, s. 244). Ustalenia cytowanego wyżej badacza stanowią dla mnie istotne odniesienie do badania identyfikacji mieszkańców wielokulturowego społeczeństwa.

ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE BADAŃ WŁASNYCH W ZAKRESIE TOŻSAMOŚCI ZBIOROWEJ I PAMIĘCI SPOŁECZNEJ

Analizy prezentowane w tekście dotyczą badań prowadzonych w 2013 roku z udziałem licealistów z Polski i Izraela (przedstawiane analizy są fragmentem szerszych

badania prowadzonych w ramach pracy doktorskiej pod kierunkiem dr. hab. Mirosława Sobieckiego, prof. Uniwersytetu w Białymstoku na temat: *Pamięć przeszłości Białegostoku jako element tożsamości zbiorowej uczniów szkół średnich z perspektywy edukacji międzykulturowej. Studium porównawcze*. Przedmiotem badań jest pamięć przeszłości Białegostoku jako element tożsamości zbiorowej Polaków i Żydów. Badania były prowadzone w szkołach średnich w Białymstoku i w dzielnicy Kiryat Białystok w miejscowości Yehud w Izraelu. O wyborze tej miejscowości zdecydowała historia tego miejsca, jest to dzielnica założona przez białostockich Żydów, którzy po II wojnie światowej przybyli do Izraela, dzięki funduszom białostoczan żydowskiego pochodzenia z całego świata. Ze względu na badany problem tożsamości i pamięci społecznej przedwojennego Białegostoku założyłam, że grupa licealistów z Kiryat Białystok może dostarczyć istotnych informacji w tym zakresie. Badania były prowadzone metodą sondażu diagnostycznego. W sondażu wzięło udział 260 uczniów z czterech liceów ogólnokształcących w Białymstoku oraz 71 licealistów ze szkoły średniej w Kiryat Białystok w Yehud w Izraelu. W badaniach zastosowałam celowo-losowy dobór próby. W odniesieniu do szkół w Białymstoku był to dobór celowy, podzieliłam wszystkie licea ogólnokształcące w Białymstoku na dwie grupy. Pierwszą z nich stanowiły szkoły, które na stronie internetowej oraz w folderach i opracowaniach na temat historii szkoły, same definiowały siebie jako te, które wyrastają i nawiązują do tradycji przedwojennych szkół średnich: Państwowego Gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta, Państwowego Żeńskiego Gimnazjum im. księżnej Anny z Sapiehów Jabłonowskiej, Państwowego Gimnazjum im. Józefa Piłsudskiego. Drugą grupę reprezentowały szkoły, które budowały swoją historię bez odwołań do przedwojennych tradycji edukacyjnych; były to placówki, które powstały we wczesnych latach powojennych, aż do tych, które pojawiły się w Białymstoku w ostatnich latach. Spośród wytypowanych celowo grup szkół, które wzięły udział w badaniu, wylosowałam dwie szkoły; klasy również były dobierane losowo.

W odniesieniu do młodzieży ze szkoły średniej Mekif Yehud High School w Kiryat Białystok w Yehud w Izraelu zastosowałam identyczną strategię doboru próby, jak w przypadku białostockich licealistów. Do badań celowo wytypowałam jedyną szkołę średnią znajdującą się w dzielnicy założonej przez białostockich Żydów, natomiast klasy były dobierane losowo¹.

Wybór liczby badanych zależał od wielkości miast, w których były prowadzone badania. Szacuje się, że w Białymstoku mieszka ok. 300 tys. mieszkańców, natomiast

¹ Edukacja w Izraelu, zaczyna się w szkole podstawowej (klasy 1–6), jest kontynuowana w gimnazjum (klasy 7–9) i w szkole średniej [klasy 10 (16 lat) – 12 (18 lat)].

w Yehud ok. 35 tys. W Yehud jest tylko jedna szkoła średnia, która jest położona w dzielnicy Kiryat Białystok i liczy ok. 1800 uczniów w wieku od 15 do 18 lat².

Opracowując koncepcję badań założyłam, że wśród białostockich licealistów często będzie pojawiał się profil wyrównany oraz profil z wycofaną sferą euro-globalną. Przypuszczenie to oparłam na podstawie wyników badań uzyskanych wcześniej przez Sobeckiego (Sobecki, 2007, s. 245–258). Obie identyfikacje występowały najczęściej w badanej przez autora grupie, gdzie profil wyrównany znalazł się na pierwszej pozycji. Natomiast identyfikacja wyrażona w profilu z wycofaną sferą euro-globalną w tej grupie była na drugim miejscu. Sobecki w odniesieniu do swoich badań prowadzonych na Grodzieńszczyźnie wyjaśnia taki rezultat wieloletnią propagandą ukazującą wszelkie europejskie konteksty w ciemnych barwach. Można to odnieść (zachowując proporcje i różnice kontekstu) również do sytuacji obserwowanej w Polsce w ostatnich dziesięciu latach. W tym czasie nastroje społeczne i polityczne odnoszące się do kwestii europejskich wahały się od niechęci do sympatii. Dominacja profilu z wycofaną sferą euro-globalną ukazywałaby niechęć młodzieży do identyfikowania się z Europą, do określania siebie w kategoriach bycia Europejczykiem.

Wychodząc z założenia, że podstawowym nośnikiem tożsamości jest pamięć społeczna, w badaniach istotne było określenie dominujących wśród badanych osób profili identyfikacyjnych. Identyfikacja jest najbardziej charakterystycznym wymiarem tożsamości.

W doborze pytań w kwestionariuszu ankiety odnosiłam się do kategorii profili identyfikacyjnych opracowanych przez Sobeckiego, których teoretyczne typy zaprezentowałam wcześniej. To stanowiło podstawę do formułowania pytań diagnozujących identyfikacje badanych osób. Licealistów poproszono o zadeklarowanie stopnia, w jakim czują się członkiem wyróżnionych grup, w tym grupy religijnej, narodowej, zbiorowości mieszkańców Białegostoku, zbiorowości mieszkańców regionu, zbiorowości łączącej wszystkich ludzi na świecie, a także grupy Europejczyków. Badani mieli również możliwość wskazania innej ważnej grupy, z którą się utożsamiają. Uczniowie zaznaczali w skali od 1 do 5 stopień, w jakim identyfikują się z niniejszymi grupami. Poszczególnym punktom na skali przypisałam następujące określenia słowne: 1 – *zdecydowanie nie*, 2 – *raczej nie*, 3 – *trudno powiedzieć*, 4 – *raczej tak*, 5 – *zdecydowanie tak*.

² Więcej informacji na temat szkoły Makif Yehud High School w Kiryat Białystok w Yehud w Izraelu na stronie: <http://www.schoolportal.co.il/site/index.php?b=287&hello=yes> [data dostępu: 3.05.2020].

Tabela 1.

Profile identyfikacyjne badanych licealistów z podziałem na kraj pochodzenia

W jakim stopniu czujesz się członkiem wymienionych grup? (odpowiadając użyj następującej skali: 1. Zdecydowanie nie. 2. Raczej nie. 3. Trudno powiedzieć. 4. Raczej tak. 5. Zdecydowanie tak)

a) członkiem swojej rodziny; b) uczniem liceum, do którego uczęszczam; c) członkiem grupy religijnej (jakiej?); d) członkiem narodu/narodów (jakiego /jakich?); e) członkiem grupy osób identyfikujących się z Białymstokiem; f) członkiem grupy osób identyfikujących się z regionem (jakim?); g) członkiem grupy osób identyfikujących się miejscowością mojego urodzenia (jaką?); h) obywatelem świata; i) Europejczykiem; j) członkiem innej grupy (jakiej?).

Profile identyfikacyjne licealistów	Kraj pochodzenia					
	Izrael		Polska		Ogółem	
	L.	%	L.	%	L.	%
Wyrównany	9	12,68	36	13,85	45	13,60
Narodowo-regionalny	5	7,04	15	5,77	20	6,04
Narodowo-religijny	1	1,41	13	5,00	14	4,23
Narodowy	8	11,27	25	9,62	33	9,97
Regionalny	3	4,23	1	0,38	4	1,21
Religijny	3	4,23	11	4,23	14	4,23
Regionalno-religijny	1	1,41	2	0,77	3	0,91
Z wycofaną sferą religijną	4	5,63	36	13,85	40	12,08
Z wycofaną sferą regionalną	2	2,82	15	5,77	17	5,14
Narodowo-euro-globalny	13	18,31	33	12,69	46	13,90
Z wycofaną sferą narodową	1	1,41	6	2,31	7	2,11
Regionalno-euro-globalny	3	4,23	14	5,38	17	5,14
Religijno-euro-globalny	2	2,82	7	2,69	9	2,72
Euro-globalny	10	14,08	33	12,69	43	12,99
Z wycofaną sferą euro-globalną	3	4,23	11	4,23	14	4,23
Brak odpowiedzi	3	4,23	2	0,77	5	1,51
Ogółem	71	100,00	260	100,00	331	100,00

Źródło: badania własne.

Analizując wyniki badań, potwierdziłam wyłącznie hipotezę, że profil wyrównany będzie skupiał najwięcej badanych z Polski, bowiem faktycznie okazał się najczęstszym (13,85%) wśród białostockich licealistów (tab. 1). Można sądzić, że silna tendencja do niewyróżniania żadnej z analizowanych przestrzeni kulturowych

świadczy albo o otwartości badanych na świat (może wyrażać się w ten sposób pragnienie wychodzenia poza lokalność), albo też można interpretować ten fakt jako rodzaj ucieczki od wyboru poprzez uchylanie się od konkretnego wskazania.

Profil wyrównany pojawia się nieco rzadziej wśród badanych licealistów z Izraela (12,68%) niż Polski (13,85%). W tej pierwszej wymienionej grupie zajął dopiero trzecią pozycję (12,68%), za profilem narodowo-euro-globalnym (18,31%) i euro-globalnym (14,8%). Natomiast nie potwierdziło się pierwotne założenie, że wśród białostockich licealistów będzie często pojawiał się profil z wycofaną sferą euro-globalną. Ten profil identyfikacyjny znalazł się na jednej z najniższych pozycji. Drugie miejsce co do częstości występowania zajmowały profile: euro-globalny (12,69%) i narodowo-euro-globalny (12,69%), równie popularne w grupie izraelskiej.

Przystępując do badań spodziewałam się większego udziału profilu regionalnego w identyfikacji licealistów z Polski, tymczasem w tej grupie badanych wystąpił on tylko u jednej osoby. Oczekiwałam, że w grupie licealistów z Izraela profil narodowy będzie jednym z głównych (najbardziej znaczących), ze względu na silne oddziaływanie państwa w kształtowaniu postaw obywatelsko-narodowych, chociażby przez obowiązek militarnego przygotowywania młodzieży do obrony kraju oraz pielęgnowania pamięci o Holokauście. Tymczasem wystąpił on zaledwie u 11,3% badanych, zajmując tym samym czwartą pozycję.

Spodziewałam się też, że wśród polskich i izraelskich licealistów będzie można wyróżnić dużą grupę osób z dominującym profilem z wycofaną sferą religijną. To oczekiwanie wynika z obserwacji, że coraz częściej sfera religijna odgrywa mniejszą rolę w życiu badanej młodzieży. Założyłam, że najrzadziej będzie wskazywany profil religijny zarówno wśród polskich, jak i izraelskich licealistów. Hipoteza ta znalazła potwierdzenie w uzyskanych danych wyłącznie w grupie polskich uczniów, bowiem tu profilowi z wycofaną sferą religijną przyznano najwyższą pozycję na równi z profilem wyrównanym (13,8%). W grupie licealistów z Izraela profil z wycofaną sferą religijną pojawiał się prawie trzykrotnie rzadziej (5,6%). Jego rzadkie występowanie świadczy o problemach z identyfikacją w sferze religijnej. Spodziewałam się raczej, że to właśnie w grupie uczniów z Izraela profil ten będzie występował częściej niż wśród polskiej młodzieży. Sugerowałam się doświadczeniami białostoczan pochodzenia żydowskiego obecnie mieszkających w Kiryat Białystok w Izraelu, którzy najczęściej jako jedyni z rodziny przeżyli zagładę, przez co ich wiara w Boga i przywiązanie do religii zdecydowanie zmieniło się od czasów przedwojennych. Osoby urodzone przed wojną wprost sygnalizowały zerwanie z przynależnością do religii swoich przodków. Świadczą o tym słowa: „Jestem Żydówka. Izraelka, ale nie religijna. Żadna religia nie odgrywa u mnie roli. Ja mogę mieć najlepszego kolegę, koleżankę Niemca i mieć wroga Żyda. Wszystkie problemy się stały przez religię. W tamtych wiekach religia uczyła,

stawiała w taką ramkę, religia stracha narobiła. Nienawiści narobiła. Ale dzisiaj zabawiać się w religię, to przecież nieprzytomna historia. Gdzie był ten Bóg w 43 roku w Białymstoku? Gdzie? Nie tylko Żydów się zabijało” (kobieta, Izrael, nr 34)³.

Ciągłość tożsamości wielu rodzin w czasie Shoah, w tym przede wszystkim rodzin żydowskich, została przerwana. W konsekwencji pozostała im jedynie wiedza o tym, z czym na pewno nie identyfikują się. Świadczy o tym fakt, że połowa osób z tej grupy badanej zadeklarowała, że jedynie religia spośród innych identyfikacji, takich jak rodzina, region, naród, kontynent, świat, jest najmniej istotna w ich życiu. Analizując profile identyfikacyjne dominujące w grupie białostockich Żydów urodzonych przed wojną, dowiadujemy się, że najwyższą pozycję w hierarchii zajmuje profil z wycofaną sferą religijną. W związku z tak wyraźnie deklarowanym negatywnym stosunkiem do religii przedwojennych białostoczan pochodzenia żydowskiego przypuszczałam, że zostanie on przekazany następnym pokoleniom w drodze transmisji pokoleniowej. Tymczasem w gronie licealistów z Izraela profil z wycofaną sferą religijną zajmuje jedną z niższych pozycji (5,6%).

Na podstawie analizy dominujących profili identyfikacyjnych w grupie badanych uczniów z Polski wyróżniłam pięć profili, które grupują powyżej 9% badanych i mają bardzo zbliżony udział w całości grupy. Ich rozpiętość sięga zaledwie 4 punktów procentowych. Wśród nich znalazły się następujące profile: wyrównany (13,8%), z wycofaną sferą religijną (13,8%), narodowo-euro-globalny (12,7%), euro-globalny (12,7%), narodowy (9,6%).

Wśród licealistów z Izraela odnotowałam dominację podobnych profili, z wyjątkiem profilu z wycofaną sferą religijną. Biorąc pod uwagę wszystkich badanych z Izraela, wyraźnie widzimy, że cztery pierwsze profile zdominowały pozostałe. Są to: narodowo-euro-globalny (18,3%), euro-globalny (14,1%), wyrównany (12,7%), narodowy (11,3%).

Zwraca uwagę fakt, że w grupie białostockich licealistów brakuje profilu, który w sposób wyraźny dominowałby nad pozostałymi. Przeciwnie, wśród badanych z Izraela wyraźnie eksponowany jest profil narodowo-euro-globalny. Można to tłumaczyć otwartością młodzieży żydowskiej na świat i Europę, przy wyraźnej świadomości własnej kultury narodowej, a jednocześnie wycofywaniem się z lokalności i przywiązania do religii.

³ Przytoczona wypowiedź pochodzi z badań na temat pamięci społecznej białostoczan pogodzenia polskiego i żydowskiego urodzonych przed wojną, które przeprowadziłam z udziałem tej grupy w latach 2012–2013, w Polsce i Izraelu.

PROFILE IDENTYFIKACYJNE A DOMINUJĄCE TYPY PAMIĘCI SPOŁECZNEJ

To, kim jesteśmy, wpływa na to, co pamiętamy, ale też to, co zachowujemy w pamięci, definiuje naszą tożsamość. Pamięć jest elementem tożsamości, jej nośnikiem; dzięki pamięci możliwa jest świadomość tożsamości. Wobec powyższego w pracy pedagogicznej, szczególnie tej w środowisku wielokulturowym, ważne jest ustalenie związku profili identyfikacyjnych z dominującymi rodzajami pamięci. W ustalaniu typów pamięci licealistów z Polski i Izraela kierowałam się powszechnie uznawaną w literaturze przedmiotu odrębnością między pamięcią społeczną (zbiorową) a pamięcią historyczną (Assmann, 2008; Assmann, 2013; Halbwachs, 2008; Nora, 2009; Poczykowi, 2010; Pomian, 2006; Saryusz-Wolska, 2011; Szpociński, 2005; Szpociński, Kwiatkowski, 2006). Mając na uwadze dwa kryteria przeciwstawiania pamięci historycznej pamięci społecznej, w tym żywotność pamięci – pamięć „żywa” a pamięć „martwa” – i funkcjonalność pamięci, wyróżniłam przy ich użyciu cztery typy pamięci. Trzy wyłonione w trakcie analizy typy były inspirowane opracowanym przez Andrzeja Szpocińskiego podziałem na pamięci antykwaryczną, historyczną i monumentalną (Szpociński, Kwiatkowski, 2006). Natomiast czwarty typ – pamięć emocjonalna – jest nową kategorią w badaniach pamięci społecznej, powstał w odpowiedzi na charakter zebranego przeze mnie materiału. Pierwszym z nich jest pamięć monumentalna – „żywa” i funkcjonalna. Jest to taki rodzaj pamięci, który bazuje na bogatej wiedzy przy dużym zaangażowaniu emocjonalnym, co oznacza, że badani przypisywali artefaktom z przeszłości duże znaczenie. Pamięć monumentalna bazuje na wiedzy empirycznej, która kumuluje w sobie pozostałe rodzaje, czyli wiedzę teoretyczną, praktyczną i emocjonalną, z dominacją wiedzy teoretycznej i praktycznej. Ten typ pamięci dostarcza budulca do konstruowania obrazu własnej grupy. Dla osób charakteryzujących się typem pamięci monumentalnej poznawanie przeszłości, ma objaśnić „tu i teraz” istniejącą rzeczywistość. Jest to pamięć oparta na komunikacji i bazująca na własnej biografii.

Drugim wyróżnionym w badaniach typem jest pamięć historyczna. Różni się od monumentalnej tym, że brak w niej jawnych odniesień do współczesności – jest to pamięć „żywa”, lecz niefunkcjonalna. Jest to bezinteresowna kontemplacja tego, co zdarzyło się w przeszłości, w tym sensów ludzkich działań czy wartości, idei. Ośrodkiem pamięci historycznej jest kultura artystyczna, inteligencka. Ten typ pamięci charakteryzuje się bogatą wiedzą historyczną i niewielkim znaczeniem, niewielką użytecznością w życiu badanych.

Trzecim typem pamięci jest pamięć emocjonalna. Jest to takie doświadczenie przeszłości, w którym dawne wytwory kultury, postaci, zdarzenia, tradycje ule-

gają desemantyzacji. Niemniej stosunek wyrażany przez badanych do artefaktów należących do przeszłości jest wyraźny. Jest to pamięć martwa, ale funkcjonalna. Często bazuje na wiedzy potocznej i emocjonalnej, jest nastawiona na eksponowanie uczuć, poglądów oraz wartości. Pamięć ta ujawnia niewiele faktów, niekiedy bazuje na niedoinformowaniu oraz informacjach nieprawdziwych, jednak niemym artefaktom przeszłości nadawana jest duża wartość. Pamięć ta nabywana jest z udziałem głębokich przeżyć, często też emocji negatywnych, przez co wyrażane opinie przez tych badanych mogą być skrajnie pozytywne lub wręcz przeciwnie – zdecydowanie negatywne.

Ostatnim wyróżnionym typem pamięci przeszłości jest pamięć antykwaryczna i tu podobnie jak w pamięci emocjonalnej dawne artefakty kultury ulegają daleko idącej desemantyzacji. Przy czym w tym typie pamięci nadawane obiektom znaczenia mają niską wartość. Artefakty są odnotowywane jedynie jako stare, nie odsyłają nas jako znak do rzeczywistości kulturowej. Stosunek osób posiadających pamięć antykwaryczną do przeszłości jest najczęściej obojętny. W związku z tym ten typ pamięci jest martwy i niefunkcjonalny.

Założyłam, że przeważające wśród licealistów typy pamięci społecznej będą miały związek z poczuciem przynależności kulturowej badanych do grup, czyli wyróżnionymi profilami identyfikacyjnymi. Przyjęłam, że deklarowane poczucie przynależności w wyrównanym stopniu do wielu różnych grup kulturowych łączy się z interesowaniem się przeszłością Białegostoku, co sprzyja budowaniu monumentalnego typu pamięci. W związku z tym, że w grupie uczniów z Polski wyróżniłam tylko pięć profili, które dotyczyły powyżej 9% badanych, a które jednocześnie miały zbliżony udział w całości grupy, w analizach związku typów pamięci z dominującymi identyfikacjami brałam pod uwagę wyłącznie te profile (tab. 1). Wobec tego sprawdzałam częstotliwość występowania typów pamięci wyłącznie u osób charakteryzujących się profilem wyrównanym, z wycofaną sferą religijną, profilem narodowo-euro-globalnym, także euro-globalnym oraz narodowym.

Można zaobserwować (tab. 2), że białostoccy licealiści posiadający profil wyrównany najczęściej charakteryzowali się typem pamięci monumentalnej (41,60%). Ponadto pamięć monumentalna u tych badanych występowała częściej niż u licealistów posiadających profil narodowy (36%) czy euro-globalny (33,3%), a także z wycofaną sferą religijną (30,5%). Profil wyrównany występował również dwa razy częściej u uczniów z pamięcią monumentalną niż narodowo-euro-globalny (24,2%). Potwierdza to przyjętą hipotezę, że wyrównany profil identyfikacyjny, czyli utożsamianie się w równym stopniu z religią, regionem, narodem, Europą i światem, koreluje z pamięcią żywą i funkcjonalną. Stąd można wnioskować, że równie silna identyfikacja ze wszystkimi wyróżnionymi przestrzeniami kulturowymi jest z jednej strony przejawem wysokiej świadomości siebie, z drugiej zaś zgody

i harmonii pomiędzy poszczególnymi identyfikacjami składającymi się na spójną tożsamość. Wyrażanie swojej tożsamości przez akceptację i nadawanie identycznej wartości wielu wymiarom tożsamości koresponduje najsilniej z pojawianiem się bogatej wiedzy o przeszłości Białegostoku oraz z przypisywaniem dużego znaczenia nadawanym artefaktom odsyłającym do przedwojennej kultury miasta.

Tabela 2.

Profile identyfikacyjne licealistów z Polski a dominujące typy pamięci przeszłości Białegostoku

Profile w tabeli uszeregowano według ich częstotliwości występowania wśród licealistów z Polski: 1) wyrównany, 2) z wycofaną sferą religijną, 3) z wycofaną sferą regionalną, 4) narodowo-euro-globalny, 5) z wycofaną sferą narodową, 6) regionalno-euro-globalny, 7) religijno-euro-globalny, 8) euro-globalny, 9) z wycofaną sferą euro-globalną, 10) narodowo-regionalny, 11) narodowo-religijny, 12) narodowy, 13) regionalny, 14) religijny, 15) regionalno-religijny.

Typy pamięci licealistów z Polski		Profile identyfikacyjne licealistów z Polski																
		1	2	4	8	12	10	3	6	11	9	14	7	5	15	13	brak	ogółem
Monumentalna	%	41,6	30,5	24,2	33,3	36,0	20,0	40,0	21,4	23,0	27,2	45,4	28,5	33,3	50,0	0,0	50,0	31,9
	L.	15	11	8	11	9	3	6	3	3	3	5	2	2	1	0	1	83
Historyczna	%	13,8	16,6	9,0	33,3	36,0	33,3	6,6	14,2	0,0	45,4	18,1	42,8	33,3	0,0	0,0	0,0	20,7
	L.	5	6	3	11	9	5	1	2		5	2	3	2	0	0	0	54
Emocjonalna	%	33,3	47,2	48,4	12,1	12,0	33,3	46,6	42,8	53,8	18,1	27,2	14,2	33,3	50,0	100	50,0	33,8
	L.	12	17	16	4	3	5	7	6	7	2	3	1	2	1	1	1	88
Antykwaryczna	%	11,1	5,5	18,1	21,2	16,0	13,3	6,6	21,4	23,0	9,0	9,0	14,2	0,0	0,0	0,0	0,0	13,4
	L.	4	2	6	7	4	2	1	3	3	1	1	1	0	0	0	0	35
Ogółem	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	L.	36	36	33	33	25	15	15	14	13	11	11	7	6	2	1	2	260

Źródło: badania własne.

Tymczasem typ pamięci historycznej najczęściej pojawiał się u polskich licealistów odznaczających się profilem narodowym (36%), czyli osób, które najsilniej utożsamiały się z polskością i najwyższej ceniły wartości narodowe. W kolejności pamięć historyczna, równie często, jak u osób o profilu narodowym, występowała u tych badanych, którzy deklarowali swoje przywiązanie do Europy i świata (33,3%). Osoby, które charakteryzują się typem pamięci historycznej najwyższej cenią sobie wiedzę teoretyczną, przy znikomym zaangażowaniu emocjonalnym.

Zwraca uwagę również fakt, że połowa badanych z Białegostoku o profilu identyfikacyjnym narodowo-euro-globalnym posiadała pamięć emocjonalną

(48,4%). Są to osoby silnie identyfikujące się z polskością, Europą i światem, natomiast znacznie słabiej z regionem/ środowiskiem lokalnym oraz w mniejszym stopniu czujące się członkiem grupy religijnej. Podobnie często emocjonalny typ pamięci przeszłości Białegostoku występował u licealistów z wycofaną sferą religijną (47,2%), czyli tych osób, które wykazywały problemy z identyfikacją w sferze religijnej. Najrzadziej natomiast pamięć emocjonalna dotyczyła osób, które wyrażają silne przywiązanie do narodu, oraz tych, które zdecydowanie utożsamiają się z Europą i światem. Widzimy więc, że osoby, które wyrażały swój stosunek do przeszłości poprzez wiedzę emocjonalną, nabywaną i eksponowaną za pomocą uczuć, najczęściej deklarowały silne przywiązanie do narodu, Europy i świata, przy słabszym związku z religią i regionem.

Nie jest zaskakujące, że pamięć antykwaryczna przeszłości Białegostoku najczęściej cechowała tych licealistów z Polski, którzy czuli się przede wszystkim obywatelami świata i Europy. U tych osób wyraźnie było eksponowane odcięcie od lokalności, co tłumaczy częste pojawianie się martwego i niefunkcjonalnego sposobu odnoszenia się do przeszłości środowiska lokalnego. Pamięć antykwaryczna często występowała również u osób deklarujących silną identyfikację zarówno z Polską, jak i Europą i światem. Pamięć antykwaryczna występowała dwa razy rzadziej u osób z wyrównanym profilem identyfikacyjnym (11,1%) niż u licealistów, którzy swoją tożsamość budowali przede wszystkim wokół europejskiej i światowej przestrzeni kulturowej (21,2%). Najrzadziej też obserwowano typ pamięci antykwaryczny u osób z wycofaną sferą religijną. W tym miejscu potwierdza się hipoteza, przyjęta na podstawie analiz podejmowanych przez badaczy tożsamości kulturowej, że identyfikacja z globalną przestrzenią kulturową nie sprzyja zainteresowaniu środowiskiem lokalnym, a wręcz przeciwnie, powoduje odcięcie od tożsamości regionalnej, o czym świadczy dominujący w tej grupie antykwaryczny typ pamięci przeszłości Białegostoku.

Formułując koncepcję badań przypuszczałam, że z drugiej strony z antykwarycznym typem pamięci przeszłości Białegostoku będzie korespondował profil z wycofaną sferą euro-globalną, w myśl zasady, że osoby, które nie interesują się europejskim oraz globalnym kontekstem życia, również będą wykazywały brak zainteresowania węższym kontekstem – regionalnym/lokalnym. Tej hipotezy jednak nie potwierdziłam w badaniach, bowiem wśród licealistów z wycofaną sferą euro-globalną najczęściej pojawiał się typ pamięci historycznej (45,4%). Natomiast pamięć antykwaryczna w tej grupie występowała zdecydowanie rzadziej (9%).

Tabela 3.

Profile identyfikacyjne licealistów z Izraela a dominujące typy pamięci przeszłości Białegostoku

Profile w tabeli uszeregowano według ich częstotliwości występowania wśród licealistów z Polski: 1) wyrównany, 2) z wycofaną sferą religijną, 3) z wycofaną sferą regionalną, 4) narodowo-euro-globalny, 5) z wycofaną sferą narodową, 6) regionalno-euro-globalny, 7) religijno-euro-globalny, 8) euro-globalny, 9) z wycofaną sferą euro-globalną, 10) narodowo-regionalny, 11) narodowo-religijny, 12) narodowy, 13) regionalny, 14) religijny, 15) regionalno-religijny.

Typy pamięci licealistów z Izraela		Profile identyfikacyjne licealistów z Izraela																
		4	8	1	12	10	2	14	9	13	6	7	3	5	11	13	brak	ogółem
Monumentalna	%	0,0	10,0	22,2	12,5	0,0	0,0	0,0	33,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0
	L.	0	1	2	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Emocjonalna	%	0,0	20,0	33,3	0,0	40,0	75,0	0,0	0,0	66,6	33,3	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0	0,0	19,7
	L.	0	2	3	0	2	3	0	0	2	1	0	1	0	0	0	0	14
Antykwareczna	%	100	70,0	44,4	87,5	60,0	25,0	100	66,6	33,3	66,6	100	50,0	100	100	100	100	73,2
	L.	13	7	4	7	3	1	3	2	1	2	2	1	1	1	1	3	52
Ogółem	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	L.	13	10	9	8	5	4	3	3	3	3	2	2	1	1	1	3	71

Źródło: badania własne.

Podobnie w grupie uczniów z Izraela w ustaleniu związku deklarowanej przez badanych identyfikacji z typami pamięci brałam pod uwagę wyłącznie cztery profile przekraczające 9% udziału badanych (tab. 1). Wyłącznie te dane można było uznać bowiem za reprezentatywne w diagnozie związków identyfikacji z typami pamięci; wśród nich znalazł się profil: narodowo-euro-globalny (18,31%), euro-globalny (14,08%), wyrównany (12,68%), narodowy (11,27%).

Jak widzimy, w grupie badanych z Izraela (tab. 3) wyraźnie jest eksponowany profil narodowo-euro-globalny. Najsilniej wiąże się z typem pamięci antykwarecznej, bowiem wszystkie osoby silnie identyfikujące się z narodem, Europą i światem posiadały ten typ pamięci. Pamięć antykwareczna jest dominującym typem wśród wszystkich uczniów z Izraela, nienależnie od profilu identyfikacyjnego. Niemniej możemy zaobserwować pewne tendencje wskazujące, że korzystne różnice pojawiają się u licealistów posiadających wyrównany profil identyfikacyjny. W tej grupie osób odznaczających się pamięcią antykwareczną jest dwa razy mniej (44,4%) niż u pozostałych badanych charakteryzujących się profilem narodowo-euro-globalnym (100%), narodowym (87,5%) czy euro-globalnym (70%). W tej

sytuacji należy również zwrócić uwagę, że wśród osób niewskazujących żadnej z analizowanych sfer identyfikacyjnych pamięć monumentalna ujawniała się nieco częściej niż w pozostałych obszarach identyfikacyjnych. Również pamięć emocjonalna, która charakteryzuje się dużym zaangażowaniem uczuciowym, w grupie osób posiadających profil wyrównany występowała równie często.

Sądziłam, że dominujące wśród badanych grup typy pamięci przeszłości będą miały związek z poczuciem przynależności kulturowej badanych do grup, czyli wyróżnionymi profilami identyfikacyjnymi. W badaniach potwierdziłam przyjęte założenie, że deklarowane poczucie przynależności w wyrównanym stopniu do wielu różnych grup kulturowych będzie łączyło się z występowaniem monumentalnego typu pamięci. Zaobserwowałam zarówno wśród badanych z Izraela, jak i z Polski, że najkorzystniej pod względem wiedzy i przypisywania dużego znaczenia przeszłości Białegostoku wypadały osoby, które nadawały jednakowe znaczenie wszystkim sferom identyfikacyjnym. Natomiast silne eksponowanie identyfikacji kontynentalnej i globalnej, ale też narodowej, koreluje z desemantyzacją znaków odnoszących się do przeszłości Białegostoku, czyli pamięcią antykwaryczną. Można zatem stwierdzić, że im wyraźniej młodzież orientuje się na świat i Europę oraz wyraża swoje przywiązanie do narodu, tym częściej wycofuje się z angażowania w sprawę środowiska lokalnego i regionu.

Interesujące jest także to, że stopień identyfikacji z rodziną ma związek z kształtowaniem się typów pamięci przeszłości Białegostoku. Zwróciło moją uwagę, że deklarowana w najwyższym stopniu identyfikacja z rodziną sprzyja kształtowaniu pożądanego z perspektywy pedagogicznej monumentalnego typu pamięci. Również utożsamianie się z Białymstokiem sprzyja pojawianiu się monumentalnego typu pamięci. Natomiast brak poczucia związku z miastem współgra z typem antykwarycznym.

PODSUMOWANIE

W badaniach potwierdziłam przyjęte założenie, że deklarowane poczucie przynależności w wyrównanym stopniu do wielu różnych grup kulturowych będzie łączyło się z występowaniem monumentalnego typu pamięci. Zaobserwowałam zarówno wśród badanych z Izraela, jak i z Polski, że najkorzystniej pod względem wiedzy i przypisywania dużego znaczenia przeszłości Białegostoku wypadały osoby, które nadawały jednakowe znaczenie wszystkim sferom identyfikacyjnym. Harmonia pomiędzy obszarami identyfikacji pozytywnie łączy się z żywą i funkcjonalną pamięcią. Natomiast silne eksponowanie identyfikacji kontynentalnej i globalnej, ale też narodowej, koreluje z desemantyzacją znaków odnoszących się do przeszło-

ści Białegostoku, czyli pamięcią antykwaryczną. Można zatem stwierdzić, że im wyraźniej młodzież orientuje się na świat i Europę oraz wyraża swoje przywiązanie do narodu, tym częściej wycofuje się z angażowania w sprawy środowiska lokalnego i regionu. Zwróciłam uwagę, że deklarowana w najwyższym stopniu identyfikacja z rodziną pomaga kształtować pożądany z perspektywy pedagogicznej monumentalny typ pamięci. Również utożsamianie się z Białymstokiem sprzyja pojawianiu się tego typu pamięci. Natomiast osoby nieidentyfikujące się z miastem najczęściej posiadały pamięć martwą i niefunkcjonalną.

Ważną przesłanką wyłonioną w badaniach i użyteczną w działaniach edukacyjnych jest ustalenie, że brak wiedzy licealistów charakteryzujących się pamięcią antykwaryczną na temat przeszłości Białegostoku nie jest spowodowany ich niechęcią do poznania przeszłości. W związku z tym można przypuszczać, że odpowiednie przygotowanie środowisk edukacyjnych do inspirowania młodzieży w zdobywaniu wiedzy z atrakcyjnych dla nich źródeł i sposobów jej pozyskiwania sprzyjałoby zaspokajaniu potrzeb jednostek w tym zakresie. Jednym z ciekawych sposobów zdobywania wiedzy są kontakty z osobami z wcześniejszych pokoleń, poznawanie miejsc oraz nie-miejsc pamięci poprzez doświadczenie ich. Koncepcja pamięci miejsca obejmuje również kategorię nie-miejsca pamięci, która odnosi się do nie-upamiętnionych przez społeczność lokalną miejsc tragicznych wydarzeń, zbrodni, ludobójstwa, masowych grobów, zapomnianych cmentarzy, porzuconych domów itp. (Nie-miejsca pamięci, 2017, s. 4). W ten sposób licealiści mieliby możliwość kształtowania kompetencji międzykulturowych na trzech poziomach: kognitywnym, afektywnym i behawioralnym. Identyfikacja z rodziną, zainteresowanie sprawami środowiska lokalnego, interakcje z osobami z wcześniejszych pokoleń sprzyjają kształtowaniu pamięci monumentalnej – żywej i funkcjonalnej. Pamięć członków zbiorowości jest kształtowana przez społeczeństwo, w którym żyją jednostki. W ten sposób licealiści mogą czerpać z pamięci autobiograficznej osób z wcześniejszych pokoleń i włączać ich wspomnienia na temat zdarzeń, tradycji, ludzi, miejsc do swojej pamięci, ustanawiając je żywymi i użytecznymi. W programach przygotowujących do edukacji międzykulturowej nie można pominąć wiedzy na temat własnego środowiska lokalnego oraz środowiska życia przodków i kanonu kulturowego regionu. Człowiek wraz ze swoimi wspomnieniami staje się częścią pamięci społecznej swojej miejscowości, środowiska lokalnego oraz pokolenia.

Projekt edukacyjny z obszaru komunikacji międzykulturowej mający na celu budowanie wspólnoty regionalnej w ramach współpracy młodzieży z Polski i Izraela powinien uwzględniać dominujące wśród młodzieży profile identyfikacyjne, świadczące o ich preferencjach w orientowaniu się na siebie, świat i innych ludzi. Wnioski z przeprowadzonej analizy są wyzwaniem edukacyjnym, skłaniają do weryfikacji oddziaływań edukacyjnych w zakresie kształtowania tożsamości

i pamięci społecznej. Analiza danych wykazała, że licealiści z Polski preferują praktyczne sposoby poznawania przeszłości. Z kolei badani z Kiryat Białystok chociaż charakteryzowali się pamięcią antykwaryczną bazującą na ubogiej wiedzy, to wiedza ta miała ona charakter emocjonalny.

Z perspektywy pedagogów zasoby emocjonalne (ideowe) są ważne w pracy edukacyjnej, bowiem najsilniej wiążą się z wychowaniem. Jest to wiedza przyswajana z udziałem głębokich przeżyć i wzruszeń, co świadczy o istotności zagadnień pomimo braku wiedzy teoretycznej na dany temat. Nawet jeżeli zdobywana jest z udziałem takich emocji, jak złość, awersja czy irytacja, świadczy o istnieniu znaczenia aksjologicznego, które jest warunkiem zaangażowania. Często gniew, wrogość, niechęć mają charakter wtórny, powstają jako mechanizmy obronne maskujące emocje uaktywnione pierwotnie, w tym lęk, wstyd, smutek. Dlatego ważnym zadaniem, przed którym stoją pedagodzy, jest odkrycie emocji będących przyczyną problemów w relacji intrapersonalnej i kontaktach interpersonalnych. Uczucia i emocje mogą utrudniać spotkania z osobami z innych kultur, dlatego ważne jest ich prawidłowe rozpoznanie, monitorowanie i osvajanie. Do tego służą rozmowy, praca nad przekonaniem, narracjami, stereotypami, dzięki czemu możliwa jest zmiana negatywnych schematów poznawczych i behawioralnych oraz destrukcyjnych tendencji emocjonalnych.

Dowodzi to potrzeby projektowania działań z zakresu edukacji międzykulturowej wychodzących poza hermetyczny jak dotąd sposób spotykania przeszłości przodków przez izraelską młodzież, która często w programie wycieczek do Polski ma jedynie spotkania z cmentarzami i pomnikami zagłady. Wyzwaniem edukacyjnym jest przygotowanie zajęć dających młodzieży polskiej i izraelskiej szansę uczenia się o swoich kulturach we wzajemnym interakcjach oraz okazje do wspólnego doświadczania historii miasta poprzez kontakt z miejscami życia ich przodków. Tak przygotowany program edukacyjny pozwoli licealistom uzupełniać wiedzę na temat przeszłości, umożliwi też przekształcenie pamięci emocjonalnej i antykwarycznej w pamięć typu monumentalnego, która najlepiej pozwala świadomie odpowiadać na pytania tożsamościowe: skąd pochodzę?, kim jestem? i dokąd zmierzam? Źródłami pamięci emocjonalnej, podobnie jak monumentalnej, jest własne doświadczenie oraz obserwacja rzeczywistości, z tym że tylko druga z nich wykorzystuje również inne źródła wiedzy – książki, opracowania dokumentalne, naukowe.

Świadomość tożsamości pojawia się wówczas, gdy poddajemy refleksji własne doświadczenia – uczucia, myśli, sposoby interpretacji własnego zachowania i relacji z innymi. Tożsamość konstytuuje się dzięki pamięci społecznej, pamięci własnej biografii i pamięci historii osób z wcześniejszych pokoleń. Poszerzanie kompetencji do samoobserwacji pomaga prawidłowo odczytywać sytuacje społeczne, otwierać

się na innych ludzi oraz definiować siebie w kontekstach interpersonalnych. Są to ważne umiejętności potrzebne do komunikacji międzykulturowej, pomagają bowiem zredukować niepewność w sytuacjach nowych i nieznanach. Wyróżnione typy pamięci przeszłości i ich związki z dominującymi identyfikacjami młodych ludzi pozwalają prześledzić obecne konteksty zdobywania przez nich wiedzy o swojej przeszłości. Dzięki temu mamy wgląd w dotychczas wykorzystywane sposoby kształtowania pamięci. To pozwala zastanowić się nad dobrze już funkcjonującymi obszarami kształtowania tożsamości i pamięci społecznej oraz tymi, które wymagają wsparcia. Im więcej wiemy o sobie i innych osobach, o sytuacjach społecznych i kulturowych, tym bardziej prawdopodobne, że wysyłamy skuteczne komunikaty, że łatwiej będziemy nawiązywać i pogłębiać relacje.

LITERATURA

- Assmann, A. (2013). *Między historią a pamięcią*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego. DOI: doi.org/10.31338/uw.9788323514497.
- Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Boski, P. (1992). *O byciu Polakiem w Ojczyźnie i o zmianach tożsamości kulturowo-narodowej na obczyźnie*. W: P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre (red.). *Tożsamość a odmiennność kulturowa* (s. 71–196). Warszawa: Wyd. Instytutu Psychologii PAN.
- Cytron, T. (1996). *Dzieje zbrojnego powstania w Getcie Białostockim*. Tel Awiw, (brak informacji o wydawnictwie, nakł. autora).
- Dobroński, A. (2001). *Białystok: historia miasta*. Białystok: Zarząd Miasta Białegostoku.
- Giddens, A. (2010). *Nowoczesność i Tożsamość: „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: PWN.
- Halbwachs, M. (2008). *Społeczne ramy pamięci*. Warszawa: PWN.
- Kłoskowska, A. (2005). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: PWN.
- Nie-miejsca pamięci. *Elementarz*. (2017). Ośrodek Badań nad Kulturami Pamięci. Kraków. Opublikowano: <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/49688> [dostęp: 22.03.2020].
- Nikitorowicz, J. (2003). *Edukacja międzykulturowa*. W: T. Pilch (red.). *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*. T. 1 (s. 934). Warszawa: Żak.
- Nora, P. (2009). *Między pamięcią i historią: Les Lieux de Mémoire*. *Archiwum*, 2, 5–11.
- Poczykowi, R. (2010). *Lokalny wymiar pamięci: pamięć zbiorowa i jej przemiany w północno-wschodniej Polsce*. Białystok: Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku.
- Pomian, K. (2006). *Historia. Nauka wobec pamięci*. Lublin: Wyd. UMCS.

- Rabczuk, W. (2013). UNESCO – orędownik różnorodności kulturowej, edukacji międzykulturowej i dialogu międzykulturowego. W: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur, A. Gajdzica (red.). *Kultura w edukacji międzykulturowej – doświadczenia i propozycje praktyczne* (s. 15–29). Toruń: Adam Marszałek.
- Saryusz-Wolska, M. (2011). *Spotkania czasu z miejscem. Szkice o pamięci i miastach*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sobecki, M. (2007). *Kultura symboliczna a tożsamość. Studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej*. Białystok: Trans Humana.
- Stephan, W.G., Stephan, C.W. (2003). *Wywieranie wpływu przez grupy*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Szpociński, A. (red.) (2005). *Wobec przeszłości, pamięć przeszłości jako element kultury współczesnej*. Warszawa: Instytut im. Adama Mickiewicza.
- Szpociński, A., Kwiatkowski, P.T. (2006). *Przeszłość jako przedmiot przekazu*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.

IDENTITY AND SOCIAL MEMORY FROM THE PERSPECTIVE OF INTERCULTURAL
EDUCATION – BASED ON RESEARCH CONDUCTED AMONG POLISH
AND ISRAELI HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract: In the article I refer to the issue of social memory and collective identity. The theoretical context of work is intercultural education. The conclusions presented in the text are based on research conducted in 2013 with the participation of high school students from Poland and Israel using the diagnostic survey method. The subject of research is the memory of Białystok's past as an element of the collective identity of Poles and Jews. The research was conducted in high schools in Białystok and in the Kiryat Białystok district in Yehud in Israel. The purpose of the analysis was to discover those elements of identity identification that facilitate intercultural communication and allow cultural groups – in particular Poles and Jews – to cooperate to learn about the common heritage of their ancestors. It turned out that the sense of belonging to many different cultural groups declared by high school students is connected with the occurrence of a monumental type of memory characterized by rich knowledge and functionality. This is the most desirable memory in educational work. The strong display of continental and global identification, but also national identification, correlates with desemantisation of social memory. The more clearly young people are oriented towards the world and Europe and express their attachment to the nation, the more often they withdraw from involvement in the affairs of the local environment and the region. Social changes require a diagnosis of identity and social memory, detection of elements that cause communication problems.

Keywords: intercultural education, social memory, social identity, identification profiles